

Z DZIEJÓW SŁÓW I ICH ZNACZEŃ – ŚWIĘTY (CZEŚĆ 2. OD DOBY NOWOPOLSKIEJ DO WSPÓŁCZESNOŚCI)²

W dziejach posługiwania się językiem tytułowe słowo podlegało różnym zmianom morfologicznym i semantycznym. Spójrzmy na nie ponownie³ z perspektywy przeszłości polszczyzny i prześledźmy jego historię oraz znaczenia w polszczyźnie od doby nowopolskiej do współczesności, użycia w konkretnych tekstach i kontekstach, jego sens, a także definicje słownikowe – jak się odnoszą do podstawowej wartości semantycznej wyrazu *święty*.

Słownik Lindego (SL) rozpoczyna definiowanie wyrazu *święty* i formacji od niego pochodnych od czasownika *świętować*:

alternacja z : święty, -a, -e, święcie adv.; podając jak zwykle odpowiedniki innojęzyczne tego wyrazu (Boh. Swaty; Slov. Swati; Sorab. 1. Szwiaty, swaty, swaté, swatużki, swatomné; Sorab. 2. Szwëti; Carn. Svět; Vind. Svet, suet, sveti; Croat. szvét, szveti; Dal. Szveth; Hung. Szenth, szent, szentelt; Bosn. Sueti; Slav. Sveti; Rag. Sveet; Ross. Swjatyj; cf. Ital. santo; Lat. Sanctus); - 1) bezgrzeszny, świętobliwy; beilig, unfündig. „Wolał serafin jeden do drugiego: święty, święty, święty pan bóg zastępów” 1 Leop. Jes. 6, 3. „Święty boże, święty mocny, święty nieśmiertelny”, śpiewanie kościelne, które zowią *trisagion* trójświęta pieśń. Sk Dz 423 (Rag. trosvetstvo, trosvetje). Święty przez męczennictwo. Święty Jan, święty Marcin etc. Wypuszczę mu wieś na przyszły ś. Jan. Wyb. I święci

¹ joanna@kuc.ovh, <https://orcid.org/0000-0003-3978-9320>

² Artykuł wpisuje się w realizację projektu NPRH nr 0083/NPRH5/H11/84/2017 Wydziału Filologicznego UwB (ks. prof. dr hab. W.J. Przychyna – kierownik projektu, ks. dr hab. M. Ławreszuk, prof. UwB – koordynator projektu, abp dr hab. J. Kostiućzuk, prof. ChAT, prof. dr hab. L. Citko, dr hab. K. Czarnicka, prof. UAM, dr hab. J. Kuffel, ks. dr J. Tofiluk, prof. ChAT, ks. dr W. Misijuk, dr A. Rygorowicz-Kuźma, dr M. Kurianowicz, dr J. Charkiewicz, ks. P. Makal, ks. dr. J. Kupryjaniuk, mgr G. Makal, mgr D. Kazimierowicz).

³ Część pierwsza, pt. *Z dziejów słów i ich znaczeń – święty (od czasów najdawniejszych do doby średniopolskiej)*, ukazała się w numerze 17/2022, s. 24–34.

ludzie mają swoje niedoskonałości. Nie byłbyś nigdy świętym, gdybyś się nie żenił Kras. W. 56. ś. p. ‘świętej pamięci o nieboszczkach’ (cf. Pannie świeć nad duszą jego). Mówiąc o zmarłym powinno się dołożyć: świętej pamięci nieboszczyk [...]; święty, poświęcony. Kościół jest nazwany święty, bo na chwałę bożą poświęcony. W starym zakonie szaty, naczynia, ołtarze na chwałę bożą poświęcone zwano rzeczami świętymi. Najświętszą część kościoła żydowskiego święte świętych zwano Jer. Zbr. 529. Imię boże święte (cf. Niespólne niespółkujące, nieudzielne, niepospolite, niespołeczne). Ś. drogi (cf. Ślubne drogi, cf. pątnikowanie, pielgrzymowanie). Rok święty. Dni święte, święta. Simonowic *Sielanki* 52: „Pospolicie ojcowie nasi tak działali, Czeladce we dnie święte tańce pozwalali” Pismo święte, biblia, od Eugeniusza IV, nakazany jest sąd, nazywający się święte wybadanie; inkwizycja święta. – Geografia święta, opisuje kraje wspomniane w piśmie świętym. Jezioro święte, pod Gnieznem, w którym bałwany pogańskie topiono. Święta rzeka w powiecie Wilkomirskim. – święty, świętobliwy, świecie, świętobliwie (sumiennie, skrupulatnie, ściśle). Święcie z świętym kapłanem rozprawia. Kto świecie żyje, świecie umrze. – Święty *varie*, błogosławiony, błogi, szanowany. O święte prawa, chleb święty. Daj mi święty pokój. Czczenie świętych, czciciel świętych, przyjąć w poczet świętych. Przez pany do króla, a przez święte do boga Rej. Post. Dzień Wszystkich Świętych. Gdy go odra dłużnicy, zostanie nagi, jak święty (cf. święty turecki) i inne.

Z powodu zastosowania w SL układu gniazdowania haseł odnajdujemy liczną rodzinę wyrazów z rdzeniem *święt-* w innych hasłach, por. *świętek* ‘dem. nom. święty’; *świętka* ‘karta świętna, która się święci, zielone świątki’, ‘święto ducha ś., czyli zesłania ducha ś.’; *świętkować* ‘świętować, świecić, obchodzić święto’; *świętnica, świętnica, świętnia* ‘świętynia, miejsce święte’ (świętnica żydowska, pogańska); *świętniczy* od *świętnicy, świętnik* ‘miejsca świętego stróż’, ‘zakrystyan’, ‘kalendarz o świętych’; *świętny* (kość świętna, nerwy świętne); *świętobliwość, świętobność* ‘świętość, świętość, bogobojność’; *świętobliwy, świętobny* ‘bogobojny, święty’; *świętobliwie; świętodawca* ob. *świętnik; świętogromczy; świętość, świętość, świętoszek; świętynia, świętynia; świecić kogo* ‘ręce kłaść’, *co* ‘ofiara z czego czynić’; *święcony, poświęcanie; świecica* ‘białogłowa święta’, ‘dewotka’; *święciciel* ob. *poświęciciel; świecidle, świecielko* ‘fraszka lśniąca się, bliktra’; *święcie*, ob. *święty; świętny* ‘święcony’; *świętobójca* ‘zabójca świętej osoby’; *świętoburzyć* ‘na świętych powstający’; *świętochronca* ob. *Świątnik*, cf. zakrystian; *świętodawca*, ob. *Świątnik; świętoduski* ‘od świętego ducha’; *świętogórski, świętohorski* ‘od góry świętej’ [czyli Atos]; *świętojański* ‘tyczący się święta Jana ś. Pieśń Świętojańska J. Kochanowskiego (cf. sobotka); *świętojański grosz* ‘zadatek’; *świętojańskie ziele* – pospólstwo ma koło niego wiele zabobonów; osobliwie, ażeby go zbierać w południe na ś. Jan. Kluk (Dykcionarz); *świętojańskie jabłka* ‘rajskie jabłka’; *świętojański robak* ‘gatunek świetlika’;

świętojerski, świętojerskie wino – wino Endeburskie; *świętokażca* ‘gwałciciel świętych rzeczy’; *świętokażni*; *świętokłamca* ‘ślubu nie dotrzymujący’; *świętokostny, świętokostna okolica* ‘koło kości świętej’; *świętokradzca, świętokrajca, świętokradca* ‘ktokolwiek to, co boże jest, wziął, jest świętokradczą’, *świętokrajce* gardłem karzą; *świętokradczyn* ‘do świętokrajcy należący’; *świętokradzki, świętokrajcki*; *po świętokradzku, świętokradztwo, świętokrajctwo; świętołupstwo* ‘popęlnić świętokradstwo’; *świętokupiec* ‘symoniak, który święte rzeczy, urzędy etc. kupuje, lub sprzedaje’; *świętokupski; świętokupstwo; świętomarciński* od ś. Marcina, *świętomarcińskie lato*; *świętomyślność* ‘sposób święty myślenia’, cf. *bogomyślność; świętomyślny* ‘święcie myślący’; *świętopietrze* ‘grosz ś. Piotra, pieniądz od każdej głowy w Polsce wypłacany każdego roku na lampę w kościele Rzymskim ś. Piotra’; *świętopredawca* ‘przedający rzecz świętą ob. świętokupiec’; *świętoruski, świętoruska wiara* ‘wiara święta Rusinów’; *świętość ob. świętość; Świętosław* ‘imię męskie, niby świętej pani sława’; *świętospiewny* ‘śpiewający świątobliwie’; *świętosporny* ‘sprzeczny w rzeczach świętych’; *świętoszek, świątoszka; świętować* ‘święto obchodzić, świątkować, święcić’; *świętziol* ‘rodzaj rośliny, dokąd należy Cyprysowe ziele’ (Kluk Dykc.) i inne.

Linde podaje przykłady użycia tych wyrazów w źródłach XVI-, XVII- i XVIII-wiecznych, tj. z dzieł Jana Kochanowskiego, *Kazań* Skargi, Krasieńskiego, różnych wydań Biblii itp. W zasadzie od XVIII w. słowo *święty* było nie mniej popularne niż dawniej, od tego czasu obserwujemy też poszerzanie się zasięgu jego użycia, zwłaszcza pewnych derywatów ufundowanych podstawą *święt-* w języku polskim. W SL mamy liczne przykłady takich formacji⁴.

Rozwój wyrazu *święty*, zwłaszcza jego strukturalną łączliwość, dokumentują rzeczowniki z kategorii słowotwórczej *nomina actionis* – por. *świętobójca* ‘zabójca świętej osoby’, *świętoburzyc* ‘ten, który powstaje na świętych’, *świętochronca* ‘ten, który chroni święte rzeczy’ – utworzone kolejno od podstaw słowotwórczych *święty* i czasownika: *bić, burzyć, chronić*. Hasła te, pochodzące z SWil, pokazują profilowanie/dopasowywanie odpowiednich podstaw i formantów do bazy oraz żywotność samego leksemu *święty*. Najbardziej wymowny jest ten proces w obrębie rzeczowników; w materiale słownikowym z przełomu średniopolszczyzny i nowopolszczyzny spotykamy jeszcze struktury stosowane zamiennie w sposób dowolny, por. *świętokradztwo, świętokrajctwo/świętołupstwo*, od XVII w. nasila się proces specjalizacji znaczeniowej jednostek o równym stopniu aktywności słowotwórczej (Buttler 1978). Jednym słowem – wyrazy pierwotnie nazywające ‘kradzież rzeczy świętych’ zaświadczej repartycję jed-

⁴ Już w fazie przełomu między dobą staropolską i średniopolską pojawia się też oboczność *ę* : *ą*, będąca wynikiem zmian fonetycznych obecnych w polszczyźnie XV, XVI i XVII w. Obserwujemy wówczas ewolucję wymowy samogłosek związaną z zanikiem iloczasu w języku polskim (GHJP 1981, s. 102).

nostek współfunkcyjnych. *Świętołupstwo* jest to struktura archaiczna i przestarzała, wariantywny derywat do *świętokradźstwo* czy formy o tym samym znaczeniu – *świętokrajstwo* (*-rajstwo*, pierw. *-radźstwo* z uproszczeniem grupy spółgłoskowej do *-stwo* i antycypacją *j* wprowadzającej miękkość). Leksem *świętołupstwo* (od czas. *lupić* ‘kraść’) wyszedł z użycia dopiero w XIX w. Ponadto zjawisko dopasowywania odpowiedniej podstawy słowotwórczej do przymiotnika *święt-* może zaświadczać o produktywności/żywotności określonych czasowników. Formacje na *-stwo* to głównie nazwy właściwości i nazwy wytworów. Krystyna Kleszczowa (1998, s. 27) dostrzega zdolność formantu *-stwo* do tworzenia zarówno nazw cech, jak i nazw czynności w staropolszczyźnie (por. *obżarstwo*), a tym samym do przenikania klas kategorialnych w obrębie derywacji rzeczowników, podobną do tej, jaką wykazuje formant *-ość*. Struktury z formantem *-stwo* zaczynają pojawiać się częściej od XV w.⁵

W SWil (1685), poza hasłem podstawowym, mamy serię derywatów przymiotnikowych (*composita*) notowanych częściowo we wcześniejszych słownikach języka polskiego – por. *świętoruski*, *świętoduski*, *świętojerski* (od św. Jerzego), *świętokształtny*, *świętokąszpiewny*, *świętokażny*, *świętosporny* – ale swoistym *novum* są tu notacje nazw roślin i zwierząt z komponentem *święt-*, *-yl/-al/-e*, takie jak: *świętoognica* ‘zool. zwierzokrzew, należący do gromady promienistych, ukwiałowatych’; *świętoziół*, m. bot. ob. *świętolina* (w SL); *świętolina* bot. (*Santolina*), ‘roślina, której gatunek zwano daw. cyprysem’; *świętołżan* bot. (*Commidendrum*), ‘roślina’; *św. Jakóba kwiat* (*Senecio jacobea*) – v. Jakóbek ‘roślina z rodzaju marzymłodka’; *św. Jana pas*, ob. *widiak* (*Lycopodium*); *św. Tymoteusza trawa* (*Phleum +pratense*), ‘gatunek brzanki’; *św. Łucji drzewo* (*Prunus mahaleb*), ‘gatunek śliwy’; *św. Kunegundy trank* ‘dawna nazwa rośliny: sadziec kopniowaty’ (*Eupatorium cannabinum*); *św. Piotra ziele*, ob. drjakiew podgryziona – v. Łąkowa.

Wyraz *święty* współtworzy rozbudowane gniazdo wyrazowe także w SW. Wśród licznych przykładów, jakie tam zostały podane, głównie ze źródeł XVIII- i XIX-wiecznych, na uwagę zasługuje jeden, będący wezwaniem Boga: *Ś., Ś. Pan Bóg zastępów*. Obserwacja współczesnych praktyk religijnych Polaków pozwala traktować tę frazę jako wciąż aktualną i używaną.

⁵ Przypomnijmy też, że leksemy na *-stwo* to rzeczowniki oderwane, które nazywają właściwość pochodzącą od przymiotników, liczebników, zaimków i rzeczowników, wyjątkowo od czasowników. Formacje na *-stwo* znane były już w prasłowiańszczyźnie – pierwsze ich poświadczenia odnajdujemy w staro-cerkiewno-słowiańskim (ps. **-bstv(o)*), por. scs. *bogatystvo*, *mnobystvo* i in. W Polsce dawność tego formantu zaświadcza takie wyrazy, jak: *skąpstwo*, *podobieństwo*, *żebracztwo* (GHJP 1981, s. 208), obecne w języku od XIV w. Por. także inne, nieużywane we współczesnym języku: *kradzieźstwo*, *nieumieństwo*, *zakoństwo* oraz *świętoszkowstwo* ‘udawanie nabożnego, nabożnictwo, przesadna nabożność’ (SWil).

SJAM przynosi nowe kolokacje wyrazu *święty*, dotychczas niepoświadczone w innych źródłach. Wielu przykładów użycia tego słowa w komunikacji z przymkami, dostarczają m.in. *Liryki lozańskie*, por. *około świąt* (1): „około świąt może do Moskwy wyjadę” L_1 , 395; *na święto/-a* (5), *po świętach* (2): „życzę wam dobrego i tobie, i twoim na święta i po świętach” L_3 , 505; *w święto, święta* (7): „przed rokiem tu siedziała w święto” [A_2]. Mickiewicz używa zwrotu *przepędzić święta* obok *obchodzić święto/-a* oraz zestawienia szeregowego: *niedziela lub (i) święta*. W funkcji rzeczownika używa wyrazu *święto*, będącego reliktem odmiany prostej przymiotnika *święt-* w N_1 i Acc_1 w rodzaju nijakim (jako zsubstantywowanego przymiotnika) z przymiotnikami: *żydowska święto* (1), *mużulmańska święto* (5), *pogańska* (3) *święto* i jako komponentu wyrażenia z przydawką rzeczowną: *dzień święta* (1): „Ich bitwa jak u pogan, wieczna i zacięta, / A bezpieczni pod bronią, jakoby w dzień święta” (*Almot* 29–30).

Przymiotnika *święty* użył Adam Mickiewicz w swoich utworach aż 343 (+ 6c) razy w różnych stopniach: *święty*, *świętszy*, *najświętszy*, rodzajach i przypadkach w odniesieniu do podstawowego znaczenia:

1. ‘człowiek, który osiągnął najwyższy poziom życia religijno-moralnego’ (167 + 3c) oraz w wyrażeniach: *człowiek święty*, *święta dusza* – w funkcji rzeczownika (3): „święty stoi prosto, gotowy do drogi” ze zdań 71–2; kanonizowany przez Kościół (142 + 3c) w zestawieniach: *święty apostoł*, *wszyscy święci*, *wieszcz święty*, *święty biskup* oraz w odniesieniu do konkretnych postaci *świętych* – por. *Święty: Bartłomiej, Bazyli, Wojciech; święta: Cecylia, Barbara (collegium Świętej Barbary), Genowefa, Klara, Panna święta* (tu zmiana szyku), *Urszula, Helena (Wyspa Świętej Heleny); najświętsza Maria/Matka, Panna (Maria), Panna Częstochowska, Panna Ostrobramska, Rodzicielka*;
2. ‘zgodny z ideałem moralno-religijnym, świadczący o świętości, należący do świętego, związany z kultem religijnym (w odniesieniu do przedmiotów)’ (91), np. „świętej pamięci, Rejtana” (PT VIII 214–215);
3. ‘otoczony autorytetem, nienaruszalny’ – wyrażenia: *święty*, *-a*, *-e: obowiązek, posłuszeństwo, powinność, prawda, prawo, przepis, przysięga, zachowanie*; zestawienia: *Duch Święty*, *Święty Michał*, *Ojciec święty*, *anioł święty*, *Święte Przymierze (Pielgrzym₁₃ 110–111)*.

U Mickiewicza spotykamy też zaprzeczenie *nieświęty* i intensyfikację czy hiperbolizację świętości w postaci słowa *prześwięty*. Poeta w swoich tekstach nie tylko aktualizuje staropolskie znaczenia wyrazu, o którym mowa (np. autor używał go na określenie świąt: *na Święty Adam*, *w dzień św. Andrzeja*, *na św. Aleksander*, *na św. Florian*, *na św. Jan*, *św. Konstancja*, *Najświętsza Panna Kwietna*, *Święty Paweł*, *Święty Piotr*; także w funkcji określeń nazw kościołów: *św. Piotr*, *św. Roch*, *św. Seweryn*, *Wszyscy Święci* (f. rzecz.) i nazwy zamku: *św. Anioła*),

lecz także słowo *święty* czyni komponentem kilku tytułów utworów, por. *Hymn Na dzień Zwiastowania N.P. Maryi, Wieczór Św. Jana, Słowa Najświętszej Panny, Święta Rodzina, Ewangelia ś. Jana, Bogactwo Świętego* i przywołany już wcześniej *Święty, święty* (w funkcji wołacza). W funkcji rzeczownika wieszcz użył *świętego* aż 36 razy. Mickiewicz, współtworząc warstwę emocjonalną tekstu, niekiedy stosował leksem *święty* ironicznie (1): „Lecz co ja w rządzie pierwszych cnót Anieli mieszczę, / Cnót zbyt rzadkich w kobiecie, w świętej rzadszych jeszczę” (*P Aniela* 23–24) i żartobliwie (1): „Bo Tomasz od świętych wsparty” (*Walka* 63).

W SFraz Skorupki odnajdujemy 351 notacji z wyrazem *święty* w funkcji przymiotnika. Autor podaje sporo różnorodnych frazeologizmów z jego udziałem (zwroty, wyrażenia, frazy), takich jak: *patrzeć/wpatrywać się w kogo jak w święty obrazek* ‘czcić kogoś, wierzyć w czyjś autorytet’, *dawać najświętsze słowo* ‘zaręczać z całą pewnością’, *dla świętego spokoju/dać komuś święty spokój, nie wart, żeby go święta ziemia nosiła / żeby cię święta ziemia pochłonęła, święty dla kogo, komu / u kogo, święty za życia, coś jest dla kogo święte, nie ma nic świętego, co powie, to święte, klnę zaklinam się na wszystko, co (mi) święte*, pot. *na Święty Jan, na św. Stanisław, w Świętego Józefa*. Niektóre z nich mają walor emocjonalny czy nawet żartobliwy: *Boże Święty!*, *na świętej nigdy, Święty Boże nie pomoże* ‘nic nie pomoże’, *O święta naiwności!* (kierowane do osoby odznaczającej się naiwnością graniczącą z głupotą), *Panie święty* (powiedzenie przyzwyczajeniowe wtrącone w toku zdania, niewnoszące nowych treści), *żart. od świętej pamięci* ‘od bardzo dawna’. Ich emocjonalność realizuje się dopiero w wypowiedziach, natomiast w wyrazach jako jednostkach słownika są tylko cechą potencjalną, chyba że dany wyraz nie pełni innych funkcji poza ekspresywną, jest więc niejako specjalnie powołany do tego, by wyrażać emocje, odczucia, a więc jest tylko znakiem językowej ekspresji. Innymi słowy – to kontekst lub konsytuacja mogą wnieść dodatkowe treści ponad to, co zostało wypowiedziane.

SFraz rejestruje też kilka przysłów z wyrazem *święty*: *Na Święty Wit słowik, po Świętej Katarzynie pomyśl o pierzynie* oraz jedno porównanie: *brudny, czarny jak święta ziemia*. Na eksplikację znaczenia głównego wyrazu *święty* składają się też różnego rodzaju konteksty leksykalne i związki frazeologiczne z jego udziałem. Leksem ten występuje i w funkcji rzeczownika, i w funkcji przymiotnika. SFraz notuje 352 przykłady takiego użycia, por. niektóre z nich: *Święci Pańscy, Wszystkich Świętych* (święto), *goły jak święty turecki*, *żart. kandydat na świętego tureckiego, zrobić z kogoś świętego, skusi i świętego* (każdego), *wyprowadzi z równowagi i świętego* (każdego, najcierpliwszego), *udawać świętego* (dobrego, skromnego, niewinnego), *czcić kogo jak świętego, być/zostać świętym, przyjąć kogo w poczet świętych* (kanonizować). Pojawiają się też kolejne przysłowia: *diabłu świętego wspomnieć, zaraz dęba stanie; każdy święty*

ma swoje wykrety; nie święci garnki lepią. SFraz Skorupki oddziela to, co święte, związane z kultem, od tego, co zostało poświęcone. Sygnalizuje więc to, co zaświadcza STB:

Bóg jako ten, który uświęca, czyli dzieli się swoją świętością [...] wszystkie te rzeczy są święte, lecz mogą posiadać świętość w różnym stopniu, w zależności od tego, jak mocno powiązane są z Bogiem. Świętość tych osób i rzeczy nie jest tego samego rodzaju, co świętość Boga. W przeciwieństwie bowiem do udzielającej się nieczystości (Kpł 11, 31; 15, 4–27). Świętości tej nie uzyskuje się automatycznie przez sam kontakt ze świętością Boga. Jest ona rezultatem wolnej decyzji Boga, zgodnie z Jego prawem i według obrzędów przez Niego ustalonych [...]. Należy więc odróżniać świętość prawdziwą, posiadaną jedynie przez Boga, od pokonsekrowania, mocą którego pewne osoby i rzeczy zostają wycofane ze zwykłego życia i umieszczone w stanie pośrednim, gdzie świętość Boga jest zaślaniana i objawiana zarazem.

Obecność licznych, starszych i nowszych, kolokacji wypełniających definicje haseł i podhaseł z dawnych i współczesnych słowników dowodzi wielkiego nasilenia uzualnego wyrazu *święty*, jak również derywatów z rodziny, do której należy. Przeciętny użytkownik polszczyzny ma jednak świadomość zmian głównie w odniesieniu do najnowszej doby funkcjonowania języka i z pewnym zaskoczeniem odkrywa, że współcześnie udział tych jednostek w słownikach nie tyle stopniowo się kurczy, ile rozszerza swoją łączliwość.

Najnowszy STP eksponuje obfitą obecność świętego, o którym mowa w *compositach* z jego udziałem⁶. Zarejestrowane w leksykonie związki frazeologiczne – o różnej strukturze, różnym pochodzeniu i charakterze, zróżnicowanym stopniu łączliwości – przedstawiają się niezwykle ciekawie. Ich liczbę określam na co najmniej 112. To bogactwo i różnorodność połączeń wyrazu *święty* z odpowiednimi leksemami, przyłączanymi prawo- lub lewostronnie, wynika z charakteru słownika, zwłaszcza z faktu, że materiał służy objaśnianiu haseł terminologii prawosławnej i ich upowszechnieniu. Dzięki alfabetyczno-gniazdowemu układowi słownika w obrębie eksplikacji mamy nie tylko hasła, ale też serie

⁶ Polską frazeologię tworzą związki wyrazowe różnego typu, klasyfikowane ze względu na budowę jako frazy, zwroty i wyrażenia. W nowszych ujęciach, w których dominuje syntaktyczny punkt widzenia, spotykamy uzupełnienia o wyrażenia rzeczownikowe i określające oraz wskaźniki frazeologiczne (Lewicki, Pajdzińska 1993, s. 308). Kolejnym zasadniczym kryterium podziału frazeologizmów jest stopień łączliwości komponentów, na podstawie którego wyróżnia się idiomy (stałe) i frazemy (łączliwe). Do tych zalicza się porównania frazeologiczne, przysłowia, powiedzonka, wielowyrazowe terminy, slogany propagandowe i reklamowe, formuły etykietażowe, tytuły, zwroty wykrzyknikowe, wtrącenia metatekstowe (Chlebda 1993, s. 328–329).

kolokacji, nierzadko połączenia częściowo zleksykalizowane i wyraziste frazeologizmy, przedstawiające możliwe dla głównego hasła konteksty semantyczne i syntagmatyczne. To swoiste subhasła⁷, a ich bogactwo zawdzięczamy nie tylko metodzie organizacji słownika, ale też różnorodnym źródłom, z jakich czerpią swój materiał leksykografowie.

Przymiotnik *święty* jest jednym z leksemów, który narusza immanentną zasadę szyku połączeń wyrazowych stosowaną w słowniku. Na liście haseł szyk połączeń wyrazowych wynotowanych ze źródeł pisanych został uporządkowany według modelu: rzeczownik z przymiotnikiem lub imiesłów z rzeczownikiem. Połączenia o odwrotnym szyku nie zostały zarejestrowane⁸. Autorzy dopuścili jednak możliwość naruszenia wskazanego szyku wyrazów w utrwalonych związkach frazeologicznych, takich jak: *Święty Duch*, *Wielki Post*, *pierwsza godzina*, *piękna brama*. Zamiar uwzględnienia jak największej liczby kolokacji z wyrazem *święty* i jak najpełniejszego oddania bogactwa terminologii z tym leksemem widać w jednostkach hasłowych, które podzielić można na następujące kategorie:

- nazwy świąt i uroczystości: *Niedziela Oddawania Czci Ś.* Krzyżowi, *Niedziela Ś. Pięćdziesiątnicy*, *Niedziela Ś. Ojców*, *Niedziela Ś. Paojców*, *Niedziela Wszystkich Świętych*, *Sobota Ś. Dymitra, Ś. i Wielka Niedziela Paschy, ś. dni, Ś. Objawienie Pana Boga i Zbawiciela Naszego Jezusa Chrystusa, wprowadzenie Najśw. Bogarodzicy do Świątyni, Wprowadzenie Najśw. Władczyni Naszej Bogarodzicy i Zawsze Dziewicy Maryi do Świątyni, zesłanie Ś. Ducha na apostołów / zstąpienie Ś. Ducha na apostołów, Zwiastowanie Najśw. Bogarodzicy/Zwiastowanie Najśw. Władczyni Naszej Bogarodzicy i Zawsze Dziewicy Marii*; w tej grupie znajduje się też rzeczownik *święto* z odpowiednimi przydawkami przymiotnymi: *małe*, *nieruchome*, *parafialne*, *polielieosowe*, *ruchome*, *średnie*, *wielkie*; z przydawką dopełniaczową: *Święto Świąt*, z przydawkami wyrażonymi przyimkiem: *święto z cyklu dwunastu*, *święto z czuwaniem*;
- nazwy związane z sakramentami, obrządkiem, nauką Kościoła, artefaktami religijnymi itp.: *pocałunek święty*, *sakrament ś. oleju*, *ś. czynność*, *Ś. Komunia*, *Ś. Liturgia*, *Ś. Tradycja*, *Ś. Dary*, *ś. działanie*, *ś. nauczanie*,

⁷ Struktura hasła obejmuje: wyraz hasłowy, wymowę, warianty, odpowiedniki obcojęzyczne (łac., grec.), kwalifikator, definicję, skrót, synonimy, połączenia wyrazowe, związki niedefiniowane i definiowane. Każdy związek opatrzony jest sekwencją dotyczących go informacji oraz uwagami poprawnościowymi. Jeżeli definiowane połączenie wyrazowe składa się z rzeczownika i przymiotnika i oba te wyrazy stanowią hasła słownikowe, to definicję umieszcza się w artykule przy rzeczowniku, np. wyrażenie *Święty Duch* jest objaśnione przy hasle *Duch*.

⁸ Dla ujednolicenia wprowadzono np. postać wyrazu hasłowego: *niedziela przygotowawcza*, nie: *przygotowawcza niedziela*; *woda jordańska*, nie: *jordańska woda*; *typikon ktitorski*, nie: *ktitorski typikon*.

Ś. Tajemnice, ś. wieczory, ś. chleb, ś. ogień, ś. stół, ś. brama, ś. wrota, ś. kąt; w postpozycji wyraz występuje w wyrażeniu: *wigilia święta*; osobną jednostkę i formę gramatyczną (związek rządu) stanowi *życot świętego*, w którym wyraz *święty* jest zsubstantywowany;

- nazwy związane z osobami, w tym świętymi Kościoła: *poczet świętych, Przenajświętsza Trójca, ś. mniszka, ś. świętych, Ś. Duch, ś. mnich, ś. oblicze, Ś. Trójca*;
- nazwy soborów: *Sobór Najświętszej Bogarodzicy, Sobór Św. Jana Chrzciciela, Sobór Św. Dwunastu Apostołów*.

Tego wielkiego bogactwa leksykalnego nie zmienia fakt, że powtarzalność materiału dokumentacyjnego w zakresie związków frazeologicznych jest szczególnie widoczna w hasłach wspólnych z nauką i praktyką religijną Kościoła katolickiego, takich jak np. *Święta Komunia, poczet świętych, święty chleb*⁹. Charakterystyczną cechą jest też niekiedy współwystępowanie w STP wariantów tego samego frazeologizmu, co musi rodzić pytanie, czy nie są to konkurujące połączenia wyrazowe, mające charakter utrwalonych uzualnie paralelizmów, por. *Święta Trójca* i *Przenajświętsza Trójca*. Bogactwo paremii obrządku prawosławnego jest nie bez znaczenia dla ostatecznego wizerunku słownika, przedstawiającego różne ujęcia intencjonalne świętości oraz rozmaite sposoby interpretacji samego pojęcia czy jego eksploracje słownikowe. Obszerny zestaw interesujących związków wyrazowych tu zarejestrowanych, mających w składzie komponent *święty*, jest mniej znany tradycji świeckiej niż frazeologizmy katolików obrządku rzymskiego, co wynika z terytorialnych uwarunkowań oraz liczby wyznawców prawosławia w Polsce. Poza tym racjonalizowanie świętości Kościoła jest też sprawą doświadczenia chrześcijańskiego.

Zestawiając poszczególne hasła w konfrontowanych słownikach, można dojść do wniosku, że w ciągu wieków niewiele się zmieniło w kwestii uzusu związanego z leksemem *święty*. Na tym tle odrębnym wydaje się STP ze względu na specyfikę – różnorodność materiału językowego dokumentującego kanoniczne zastosowania kolokacji z przymiotnikiem *święty* w religii grekokatolickiej.

W obszarze definicji zakresowych nie sposób nie dostrzec, że semantycznie wyraz *święty* wciąż się rozwija, rozszerzając swoją łączliwość leksykalną „w stronę *profanum*”. Ilustrują ten fakt hasła zanotowane w WSJP PWN, rejestrującym nowsze zestawienia: *święta krowa* i *święta naiwność*. W wyrażeniach tych zwraca uwagę przenośne użycie słowa, jego metaforyczne ograniczenie, które w XXI w. jest kontynuowane. W tych dość regularnych gramatycznie związkach frazeologicznych dostrzega się przewagę przymiotnika *święty* w prepozycji do rzeczownika.

⁹ Różnice mogą być związane z konwencją zapisu małą lub wielką literą.

Charakterystyczne są także dla XX w. zmiany, którym nadal podlega wyraz *święty*, tworzący kolejne derywaty: *świętokrąg* – rzad. ‘światlisty krąg nad głową świętego, aureola’; *świętówka* – rzad. środ. ‘w ustroju kapitalistycznym dzień przymusowo wolny od pracy, za który nie wypłaca się dniówki’; *świętojanka* – 1. ‘przybór wody w rzekach wskutek deszczów czerwcowych około dnia św. Jana’, 2. gw. ‘dawna uroczystość ludowa obchodzona w noc świętojańską z licznymi obrzędami i zabawami, sobótka’, 3. zwykle w lm. ‘wczesne kartofle czerwone’. Wskazówki dotyczą sposobu odbioru leksemu *świętojanka* w aspekcie stylowym i historycznym, np. wyrażana kwalifikatorami ocena normatywna odnosi się do elementów gwarowych (por. *świętojanka* w znaczeniu 2) oraz chronologicznych (por. wyraz *świętnica* daw. ‘świętynia’, który wyszedł już z użycia).

Z pewnością *święty* to wyraz, który nie zastyga w świecie raz na zawsze ustalonego sensu, lecz wciąż ewoluuje – od sfery *sacrum* przesuwając się w sferę *profanum* (por. *święte krowy* w znaczeniu przenośnym). Świętość jest zjawiskiem do tego stopnia zakorzenionym w kulturze, że możemy mówić o swego rodzaju wzajemnej immanencji. Z jednej strony kultura zawiera się w tym, co święte w niezliczonych symbolach czy rytuałach; z drugiej strony świętość obecna jest w kulturze dzięki obrzędom liturgicznym czy ideom zawartym w systemach wierzeń. Każda koncepcja religijna świata implikuje rozróżnienie pomiędzy tym, co święte (*sacrum*), a tym, co świeckie (*profanum*), pomiędzy życiem religijnym a życiem zwyczajnym. Po przekroczeniu tej granicy człowiek odkrywa w świecie zazwyczaj inny wymiar – wymiar świętości (Teologia 1997, s. 10–11) i jego subtelny znaczenia. Owe odcienie świętości zarysowują się dość wyraziście w definicjach słownikowych, choć świętość wydaje się nieuchwytna i wymyka się ludzkiemu poznaniu.

Oglądając zacytowane definicje, użyć i kolokacji z wyrazem *święty* przekonuje, że tak jak nie ma jednego daru świętości, tak nie ma jednego klucza interpretacyjnego, wedle którego można rozstrzygać te duchowe dylematy. Nauka Jana Pawła II określa świętość w wymiarze moralnym i substancjalnym, a św. Paweł Apostoł w Listach do Rzymian i Galatów interpretuje ją jako najwyższą osobową miłość, w sposób szczególnie wyrażającą się odkupieniem grzesznego człowieka, któremu Bóg ofiarowuje łaskę usprawiedliwienia w tajemnicy Chrystusowego krzyża. Materiał słownikowy od średniowiecza aż do współczesności ukazuje kilka wymiarów świętości:

- świętość obiektywna i subiektywna – obiektywna świętość oznacza obecność osób Boskich Ojca, Syna, Ducha oraz rzeczywistości pochodzących od Boga, czyli objawienia i sakramentów, które partycypują w jego absolutnej świętości (kościół święty świętością źródła); subiektywna utożsamia się ze świętością moralną i wyraża się w postępowaniu jego członków w zgodzie z moralnością chrześcijańską;

- świętość dynamiczna i paradoksalna – taki wymiar świętości Kościoła łączy się z obrazem kościoła jako żywej, świętej, personalnej świątyni, w której zamieszkuje Duch Boży; ma też duże znaczenie w zrozumieniu eklezjalnej świętości;
- świętość jako dar i zadanie należące do Kościoła.

Powyższe rozróżnienie ukazuje, że świętość nie jest tylko darem Bożym, lecz również wciąż aktualnym zadaniem Kościoła (Nadbrzeżny 2016, s. 179). Ale święty to nie tylko atrybut wspólnoty wierzących, lecz także dar Boga udzielony przez Jezusa Chrystusa w mocy Ducha Świętego. W sensie językowym mówimy o obrazach świętych (przedstawiają kanonizowane postaci) i świętych obrazach (przedstawiają różną tematykę, nie tylko postaci świętych, i nie przynależą do określonego miejsca kultu).

Na podstawie obserwacji językowych wydaje się, że dalszy rozwój kolokacyjny wyrazu *święty* jest prawdopodobny, bo należy on do odmiany języka o dużym prestiżu. Poza tym jest „bezpiecznie” nasycony semantycznie, a treści, które komunikuje, są uniwersalne od dawna. W grę wchodzi tutaj nie tylko potencjał zawarty w pierwotnym znaczeniu tego słowa, który okazał się bardzo trwały, ale przede wszystkim względy pozajęzykowe, często zawężające sens semantyczny wyrazu do sfery religijnej, eschatologicznej, innym razem je rozszerzający do znaczeń niezwiązanych z transcendencją. Czy dokona się dalszy rozwój znaczeniowy i strukturalny tej jednostki, trudno stwierdzić – jest to bowiem leksem, który zaistniał w wielu epokach rozwoju języka polskiego, z pewnością rozszerzył również zakres swojego występowania. Pierwotnie związany był wyłącznie z religią: świętość postrzegano jako misję chrześcijan. Następnie obserwujemy niewyraźną wprost syntezę daru świętości, rozumianej rozmaicie w wielu obszarach – por. osoby zakwalifikowane do grona świętych, które stają się patronami ludzi dotkniętych konkretnymi problemami (*święty od...*) lub patronami w określonych sytuacjach. W tej grupie znajdują się też święte: dziewice, zakonnice, męczennice, żony i matki, władczynie.

Święci zapisali się w pamięci historycznej chrześcijaństwa na różne sposoby, ale prymat Bożego daru łaski nad wszelką ludzką aktywnością jest tu podstawowy – pierwszeństwo inicjatywy Boga w świętości jest niezaprzeczalne. Dopiero w akcie chrztu świętego wyznawcy stają się dziećmi Bożymi, świętymi, Kościół jest zatem świętym ludem bożym, owocem paschalnego misterium Chrystusa, świętą wspólnotą, jak dowodził św. Augustyn. Już w starożytności członkowie Kościoła byli nazywani świętymi (*sancti*)¹⁰. Świętość to łaskawe udzielenie się Bożej świętości człowiekowi w wymiarze jednostkowym i społecznym. W tym

¹⁰ Warto przywołać postać św. Ignacego Antiocheńskiego, który dostrzegał w chrześcijanach „nosieli Boga”, a świętość interpretował jako obecność Boga w ludziach.

procesie sakralizacji lub – mówiąc językiem tradycji wschodniej – przebóstwienia osoby ludzkiej (*theiosis*) istotną rolę odgrywa Kościół, który umożliwia człowiekowi dostęp do świętości Boga zarówno ontycznej, jak i moralnej.

Podsumowując i oceniając z perspektywy językowej, diachronicznej: *święty* to wyraz stary (o proveniencji praindoeuropejskiej), który uległ zmianom zarówno morfologicznym (wcześniej *święt*), jak i semantycznym. Nie ulega wątpliwości, że w przypadku wyrazu *święty* wciąż odnajdujemy to pierwotne znaczenie, a samo słowo, ukute stosunkowo dawno, wciąż jest użyteczne i dobrze eksplikuje realia pozajęzykowe, wykazując ścisły związek semantyczny i leksykalny z dawnym *sanctus*. Przedstawiona analiza tego leksemu jest daleka od kompletności, wynika z niej przede wszystkim to, że chociaż zmieniały się warunki ludzkiej egzystencji, obyczaje, realia materialne i duchowe, to *święty*, a zwłaszcza rejestr jego znaczeń, pozostał względnie stały, choć wydaje się, że jest dziś rozleglejszy w porównaniu z językiem XVI- czy XVII-wiecznym. A może występowanie i zakres znaczeniowy wyrazu *święty* nie tylko w sferze religijnej sprawia, że na tle innych problemów wywiera ten wyraz na nas większe wrażenie. Współczesne eksplikacje, kolokacje oraz konceptualizacje tego terminu poddaję pod dyskusję i ocenę specjalistom z różnych dziedzin, bo *świętość* i *święty* niejedno mają imię.

Bibliografia

- Buttler D. (1978), *Rozwój semantyczny wyrazów polskich*, Warszawa.
- Chlebda W. (1993), *Frazematyka*, w: *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku. Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, t. II, Wrocław.
- [GHJP] Klemensiewicz Z., Lehr-Spławiński T., Urbańczyk S. (1981), *Gramatyka historyczna języka polskiego*, Warszawa.
- Kleszczowa K. (1998), *Staropolskie kategorie słowotwórcze i ich perspektywiczna ewolucja: rzeczowniki*, Katowice.
- Lewicki A.M., Pajdzińska A. (1993), *Frazeologia*, w: *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku, Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, t. II, Wrocław.
- Nadbrzeżny A. (2016), *Świętość Kościoła jako problem hermeneutyczny*, w: *Święte i święci. Kult i wizerunek świętych w tekstach kultury*, red. E.M. Kur, B. Wałęciuk-Dejneka, Siedlce, s. 175–187.
- Teologia fundamentalna, Religie świata a chrześcijaństwo* (1997), red. ks. T. Dzidek, ks. Ł. Kamykowski, ks. A. Kbiś, t. II, Kraków, s. 10–11.

Słowniki i encyklopedie

- [SFraz] Skorupka S. (1974), *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, Warszawa.

[SJAM] *Słownik języka Adama Mickiewicza* (1974), red. K. Górski, S. Hrabec, Wrocław – Warszawa.

[SL] Linde S.B. (1954–1960), *Słownik języka polskiego*, t. I–IV, Lwów.

[STB] *Słownik teologii biblijnej* (1985), red. X. Leon-Dufour, Poznań – Warszawa.

[STP] *Słownik terminologii prawosławnej* (w przygotowaniu), red. M. Ławreszuk.

[SW] *Słownik języka polskiego* (1900–1927), red. J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiecki, t. I–VIII, Warszawa.

[SWil] *Słownik języka polskiego* (1861), red. Zdanowicz i in., t. I–II, Wilno.

[WSJP] *Wielki słownik języka polskiego PWN* (2018), t. I–IV, Warszawa.

Streszczenie

Z dziejów słów i ich znaczeń – *święty* (Część 2. Od doby nowopolskiej do współczesności)

Leksem *święty* jest obecny w polszczyźnie od dawna w tym samym brzmieniu i postaci graficznej co dzisiaj, ale na przestrzeni dziejów języka podlegał różnym zmianom semantycznym. Niektóre ze starszych znaczeń, tych podstawowych, są żywe także współcześnie. Artykuł jest próbą eksplikacji zamieszczonego w tytule słowa oraz jego znaczenia, użyć w konkretnych tekstach i kontekstach, jego sensu oraz definicji słownikowych, co znaczą i jak się odnośzą do podstawowej wartości semantycznej wyrazu *święty*.

Słowa kluczowe: *święty*, historia, leksykografia, eksplikacje językowe

Summary

From the history of words and their meanings – *saint* (Part 2. From the New Polish era to the present day)

The lexeme *saint* has been present in Polish for a long time in the same sound and graphic form as today, but throughout the history of the language it has undergone various semantic changes. Some of the older meanings, the basic ones, are still alive today. The article is an attempt to explain the word in the title and its meaning, its use in specific texts and contexts, its sense and dictionary definitions, what they mean and how they relate to the basic semantic value of the word *saint*.

Keywords: *saint*, history, lexicography, linguistic explications